
Ivica ŠARAC

POLITIČKO
DJELOVANJE
FRA DIDAKA BUNTIĆA

Godina je 1921.! Provincijal hercegovačkih franjeva-
ca, fra Didak Buntić, u okružnici upućuje sljedeću poruku
mlađoj subraći franjevcima:

*“Budući da mi nijesmo isključivo samostanci, nego još i
javni čimbenici, ne možemo se ni od političkoga rada posve-
ma ustegnuti, iako je taj najnezahvalniji i najmanje doličan
jednoga redovnika. Politika je prljav posao kao i svaki dru-
gi (...), vrlo su rijetki čistih prstiju, čista karaktera i svjetla
obraza ostali, koji su se s tim prostim, običnim poslom bavili.
Što manje politike, za nas je najbolja politika. Zapamti si,
dobro, mladeži, što ću ti reći: u igri, u lovu, u politici nikad
lovorike ubrati ne ćeš, niti trajnoga imena svome potomstvu
ostaviti (...) nego jedino u znanstvenom, prosvjetnom, a napo-
se književnom radu. ‘Ti su postigli slavu u naraštajima svoga
naroda i bili su slavljani u danima svojim’. (...) Mi se često
tužimo na nevolje, oskudice, siromaštvo, zapuštenost našeg
naroda, naše domovine, ali pomislimo, nijesmo li sami mi
tome krivi, ponajprije naše neznanje, neukost i nemar. Često
puta sam Vam s ovog mjesta govorio, da ste Vi uzdanica,
nada domovine, da je u Vašem taboru čitava Hercegovina.
Do Vas dakle stoji u prvom redu budućnost Vaše otadžbine.
Vašega dapače čitavoga hrvatskog naroda. Budete li prožeti
vjerom, oboružani znanjem, iskustvom oplemenjeni i zagri-
jani, eto sreće i Vama i Vašem narodu (...)*”¹

1 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, 1938., str. 112.

Ovaj kratki ulomak okružnice, koji bi se, s obzirom na skorašnju smrt njezina autora, dao odrediti i kao svojevrsna oporuka, mogao bi lako zavesti na zaključak da je u njemu zbijena sva politička filozofija fra Didaka Buntića, jer bi na temelju ovoga teksta, tako se barem čini na prvi pogled, bilo moguće rekonstruirati nosive grede njegova cjelokupnog javnog angažmana: vrednovanje politike kao nepopularnog ali učinkovitog sredstva za bijeg od siromaštva i zapuštenosti; zatim privrženost hrvatskom narodu; privrženost hercegovačkom zavičaju te privrženost franjevačkoj mladeži. Međutim, prije upuštanja u takve ocjene svakako bi se u obzir morao uzeti i politički kontekst nastanka ovih redaka, a on je, kao što ćemo još vidjeti, bio izrazito nepovoljan upravo za samoga Buntića, što je moglo vrlo lako utjecati na ovakav antipolitičan sadržaj okružnice. Jer bi se inače činilo neuvjerljivim da tako o politici misli čovjek koji je bio eminentno *homo politicus*: kao član Središnjeg odbora Hrvatske narodne zajednice, prve gospodarske, kulturne i političke organizacije bosansko-hercegovačkih Hrvata, kao član Narodnog vijeća, kao poslanik u Privremenom narodnom predstavništvu i Ustavotvornoj skupštini te kao narodni zastupnik Hrvatske pučke stranke. No, unatoč ovakvom antipolitičnom stavu očito je bio uspješan i u politici, budući da je doživio kako ga hrvatski narod Hercegovine časti komplimentom “najvećeg sina Hercegovine”, vladini krugovi “vojvodom Hercegovine”, a njegov učenik i kasnije biograf, “najoriginalnijom, najjačom i najizrazitijom ličnošću u novijoj povijesti Bosne i Hercegovine”.²

Hercegovina u austro-ugarskom razdoblju

Već sama činjenica da je fra Didak Buntić rođen u Osmanskom Carstvu, da se formirao i zrelo djelovao u Austro-Ugarskoj Monarhiji, a da je preminuo u prvoj južnoslavenskoj državnoj zajednici, dovoljno govori o zamršenosti razdoblja na koje je bio protegnut njegov relativno kratak životni vijek.³ Djelovao je u svom zavičaju, u zapadnoj Hercegovini, u jednom od tada najzaostalijih kutaka Europe. U trenutku kad je austro-ugarska vlast iz-

2 Isto, str. 8-9.

3 Opširnije o životu i sveukupnom djelovanju fra Didaka Buntića vidi: dr. fra Oton Knezović, *Život i rad; Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, fra Didak Ćorić (ur.), Zagreb-Mostar, 1978.; dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić. Hrvatski i crkveni velikan*, Mostar, 2004.; Fra Marinko Šakota, *Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkoga puka*, Mostar, 2008.

vršila inventuru zatečenog stanja u dvjema pokrajinama, nad kojima je u Berlinu 1878. godine dobila mandat okupiranja i upravljanja, naišla je s jedne strane na jedno izrazito zapušteno i siromašno područje, gdje se “još zadržala zatvorena prirodna privreda u jedva načetom feudalnom sustavu”,⁴ a s druge strane na jasno uočljivu podijeljenost stanovništva po etnokonfesionalnim, sociokulturnim i socioekonomskim šavovima, što je u velikoj mjeri bila posljedica specifičnog organiziranja i funkcioniranja društva u osmanskome imperiju. Stoljećima oblikovano u teokratski strukturiranom osmanskome državnom okviru kroz sustav *milleta* (osmanski naziv za narode podijeljene po religiozno-etničkoj osnovi), osmansko društvo je u završnoj fazi predmoderne izišlo etnokonfesionalno, sociokulturno i socioekonomski podijeljeno i, što će se pokazati ključnim za prijelaz u moderne etnonacionalne forme, s već dugotrajnom svijesću o pripadnosti “mi-grupama”, odnosno s iskustvom trojnog razvrstavanja na “naše”, “njihove” i “njihove”. Prema popisu stanovništva iz 1885. godine u Hercegovini je živjelo 187 574 stanovnika.⁵

Tablica 1: Stanovništvo Hercegovine prema konfesionalnoj pripadnosti⁶ na temelju popisa iz 1885. godine⁷

Kotari:	Muhamedanci	%	Istočno-pravoslavni	%	Rimokatolici	%	Izraelićani	%	Ostali	%	Ukupno
Mostar	12141	27	7215	16	25238	56	98	0.22	14	0.03	44706
Bileća	2774	19	11278	79	133	0.94	5	0.03	5	0.03	14195
Gacko	4005	37	6485	61	86	0.81	6	0.06	-	-	10582
Konjic	11593	58	2528	12	5550	28	11	0.06	1	0.06	19683
Ljubinje	1943	17	6291	55	3144	27	1	0.01	2	0.02	11381
Ljubuški	3561	11	597	1	28054	87	-	-	2	0.006	32214
Nevesinje	4461	30	10063	68	250	1	8	0.06	-	-	14782
Stolac	6975	32	5758	26	8758	40	6	0.03	3	0.01	21500
Trebinje	4785	25	13251	71	489	2	4	0.02	2	0.01	18531
Ukupno	52238	27	63466	33	71702	38	139	0.07	29	0.01	187574

4 Vlado Smoljan, *O nekim uzrocima siromaštva Hercegovine u prošlosti*, Mostar, 2006., str. 161.

5 Ovdje ne koristimo podatke prema prvom popisu stanovništva iz 1879. godine, nego prema drugom, iz 1885., i to zbog dva razloga: prvi je popis proveden u neprofesionalnim uvjetima, prema ocjeni tadašnje austro-ugarske vlasti, i u njemu se u područje Hercegovine ubraja i kotar Foča. No, u iduća se tri popisa (1885., 1895. i 1910.) kotar Foča nalazi u okrugu Sarajevo.

6 Nazivi konfesionalnih zajednica preuzeti su doslovno prema navedenom popisu.

7 *Ortschafts- und Bevölkerungsstatistik von Bosnien und der Herzegovina nach dem Volkszählungs-Ergebnisse vom 1. Mai 1885. (Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885.)*, Sarajevo, 1886.

Relativno najbrojnija skupina u Hercegovini bili su katolici, odnosno Hrvati, kojih je bilo 38%; pravoslavaca, odnosno Srba bilo je 33%, a muslimana 27%. Otprilike 90% posto pučanstva bavilo se poljodjelstvom i stočarstvom, i to uglavnom na primitivan način.⁸ No, problem je bio još i dublji od same ekonomske zaostalosti i bijede, jer se kroz nju snažno reflektirala i socioekonomska podjela, koja se prilično poklapala s podjelom po etnokonfesionalnim šavovima. Najveći dio zemlje u Hercegovini pripadao je muslimanskim zemljoposjednicima (zemljoposjednici s kmetovima 89% i zemljoposjednici bez kmetova 68%), a vrlo velik dio pučanstva bio je još uvijek u ovisničkom, odnosno kmetskom položaju, pri čemu su u većini kmetovi bili katolici, odnosno Hrvati (53%).

Tablica 2: Raspoređenost zemljoposjednika (s kmetovima i bez kmetova) prema konfesionalnoj pripadnosti u Hercegovini na temelju popisa iz 1910. godine.⁹

(Glavari obitelji)	Muslimani	%	Srpsko-pravoslavni	%	Rimokatolici	%	Ostali	%	Ukupno	%
Zemljoposjednici sa kmetovima	2152	89	179	7	75	3	-	-	2406	100
Zemljoposjednici bez kmetova	798	68	138	11	226	19	4	0,35	1166	100

Tablica 3: Raspoređenost kmetova i slobodnih seljaka prema konfesionalnoj pripadnosti u Hercegovini 1910.

(Glavari obitelji)	Rimokatolici	%	Srpsko-pravoslavni	%	Muslimani	%	Ostali	%	Ukupno	%
Kmetovi	3465	53	2375	36	599	9	-	-	6439	100
Slobodni seljaci	6137	34	5198	29	6204	34	-	-	17539	100

Ovi podaci iz 1910. godine¹⁰ pokazuju da je jedno tako posve neravnomjerno strukturirano društvo, gdje je dotadašnji ekonomski i politički položaj u velikoj mjeri ovisio o pozicioniranosti islamske religije među domicilnim stanovništvom, vapilo za reformama. Tom je problemu, međutim, austro-ugarska vlast pristupila proračunano kombinirajući uvođenje labavih i postupnih reformi s

8 Usp. Ferdinand Schmid, *Bosnien und die Herzegowina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*, Leipzig, 1914., str. 297-424.

9 *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.*, Sarajevo, 1912.

10 Kod prijašnjih popisa stanovništva (1879., 1885. i 1895.) nije se razvrstavalo agrarno žiteljstvo po etnokonfesionalnoj pripadnosti, pa nam za dobivanje približne slike stanja mogu poslužiti podaci iz 1910. godine.

ciljem očuvanja tradicije, pazeći pritom posebno na položaj muslimanskih zemljoposjednika, na kojima je gradila svoju političku strategiju. To je u jednom dopisu iz 1882. godine jasno naglasio tadašnji zajednički ministar financija, Benjamin Kallay,¹¹ opredjeljujući se za “oslonac na muslimanski elemenat, prvenstveno na feudalnu klasu begova i aga, jer oni imaju najrazvijenije osjećanje za državu.”¹² Ova klasa, prema Kallayu, nije smjela propasti kako zemlja ne bi došla u posjed kršćanskih, pogotovo pravoslavnih seljaka, što bi izazvalo priličan poremećaj, s teškim političkim posljedicama za dvojnu Monarhiju.¹³ U skladu s tom misijom u velikoj mjeri su u području imovinsko-zemljišnih odnosa zadržane zakonske mjere i običajno pravo iz osmanskog razdoblja, pa je tako tek 1911. godine donesen zakon o fakultativnom (neobvezatnom) otkupu kmetova, po kojem je do 1915. godine u obje pokrajine samo 9% kmetova bilo oslobođeno.¹⁴ Usporavanjem agrarne reforme Monarhija je htjela zakočiti proces nacionalne emancipacije kršćanskog – pravoslavnog i katoličkog stanovništva, jer bi nacionalna emancipacija značila jačanje srpskog i hrvatskog političkog utjecaja i, u konačnici, poremećaj ravnoteže u ovom dijelu Monarhije, a sve to bi imalo, po mišljenju austro-ugarskih političkih stratega, negativne implikacije na inače labav dvojni sustav upravljanja. Zbog toga je austro-ugarska uprava glavni naglasak reforme prebacila s područja agrara na “postupno uvođenje moderne uprave, kao i na tehničku modernizaciju, prije svega izgradnjom prometne mreže i industrije i, konačno, na stvaranje jedne dinastije odane elite zahvatima u područja vjere i kulture.”¹⁵ Međutim, područje zapadnog dijela Hercegovine, osim urbanog Mostara i njegove bliže okolice, uglavnom je ostalo netaknuto tim reformama.¹⁶

11 Beni Kallay von Nagy-Kallay, poznatiji po njemačkoj verziji svoga imena kao Benjamin Kallay (1839.-1903.), mađarski političar. Neko vrijeme bio je generalni konzul Austro-Ugarske Monarhije u Beogradu (1868.-1875.). Od 1882. austro-ugarski ministar financija i u tom svojstvu upravitelj Bosne i Hercegovine.

12 Navedeno prema Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*, Sarajevo, 2000., str. 124.

13 Isto, str. 124.

14 Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878-1918). Inteligencija između tradicije i ideologije*, Mostar-Zagreb, 2002., str. 41.

15 Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju*, str. 42.

16 Usp. Vlado Smoljan, *O nekim uzrocima siromaštva Hercegovine*. Ilustrativni su onodobni putopisi anonimnog dopisnika lista “Osvit” iz Mostara, koji se povremeno javljao priložima iz pasivnih krajeva zapadne Hercegovine. Tako je 1903. nekoliko puta boravio i u Brotnju, gdje je u nekoliko priloga tematizirao zaostalost ovoga kraja. Vidi primjerice *Osvit*, br. 64., br. 85., br. 88. iz 1903. godine.

Inače, austro-ugarska je vlast bila izdašna u subvencioniranju aktivnosti na konfesionalno-kulturnoj razini, ali ne i na političko-nacionalnoj.¹⁷ Jedno vrijeme je svim političkim sredstvima blokirala procese nacionalne profilacije Hrvata i Srba, ne uviđajući da je takve procese, koji su u sklopu početnih mjera modernizacije započeli svakako i prije dolaska austro-ugarske uprave,¹⁸ i ne htijući pospješila nešto intenzivnijom tehničkom modernizacijom, izgradnjom dijela prometnica i pokretanjem industrije, pa u konačnici i samim zabranama spominjanja nacionalnih naziva. Zapravo je austro-ugarski državnopravni okvir i ne htijući postao onaj potreban okidač za oslobođanje i zahuktavanje procesa konačnog uobličavanja nacionalnih identiteta, što će prvotno rezultirati formiranjem dvaju nacionalno diferenciranih kolektiva: najprije srpskog, zatim hrvatskog, a tijekom dinamičnih procesa 20. stoljeća i muslimanskog, koji će se tek u najnovije vrijeme oblikovati kao bošnjački.¹⁹

U procesu klijanja i zrenja nacionalne orijentacije kod hercegovačkih se katolika širila svijest o pripadnosti hrvatstvu, a od političkih programa usvojeno je Starčevićovo pravaštvo. I upravo je Hercegovina bila žarište gdje je najintenzivnije buknuo taj proces, šireći se dalje na katolička područja u Bosni.²⁰ To je bilo znano već i fra Didaku Buntiću, koji u jednom od svojih pisama, ne bez ponosa, napominje da je u Bosnu “zublja narodne svijesti hrvatske, Starčevićanstvo” došla iz Hercegovine, i to, kako dalje naglašuje, “iz kamenitoga Mostara, koji je zadržao svoj narodni karakter naproti malom Berlinu-Sarajevu”.²¹ Ovime je i fra Didak više instinktivno dotaknuo latentan, ali trajniji, problem bosansko-hercegovačkih katolika, a to je da se proces njihove nacionalne emancipacije općenito nije odvijao ravnomjerno u Hercegovini i u Bosni. To potvrđuje i zapažanje, zabilježeno u jednom izvješću austro-ugarske uprave iz 1906. godine, gdje se navodi da se od katolika u Bosni i Hercegovini “Hrvatima osjećaju” inteligencija i gradsko stanovništvo te seljačko stanovništvo u

17 Usp. *Izvjestaj o upravi Bosne i Hercegovine 1907.*, Zagreb, 1909.; *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom (građa)*, Risto Besarović (ur.), Sarajevo, 1968.

18 O tome najnovije znanstvene spoznaje pruža Hannes Grandits, *Herrschaft und Loyalität in der spätosmanischen Gesellschaft. Das Beispiel der multikonfessionellen Herzegowina*, Wien-Köln-Weimar, 2008.

19 O tome vidi Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju*, usp. Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike*.

20 Usp. Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., str. 157-195.

21 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 57.

Hercegovini i uz dalmatinsku granicu (misli se vjerojatno na duvanjsko i livanjsko područje).²² Ne može se međutim zaobići upit zbog čega je taj cjelokupni proces kulturne, političke i nacionalne emancipacije Hrvata u Bosni i Hercegovini započeo najprije u Hercegovini? Donekle je to čak i paradoksalno, budući da su upravo kod Hrvata na području Hercegovine relativno kasno omogućeni preduvjeti za ovakav proces, što je, s jedne strane, povezano s otegotnim i kasno omogućenim institucionalnim povratkom Katoličke crkve u glavni hercegovački grad, Mostar (tek polovicom 19. stoljeća, povratkom franjevaca u Mostar), kao i s okolnostima zakašnjelog formiranja hrvatskoga građanskog sloja u Mostaru. Moglo bi se reći da su klice nacionalnog i kulturno-političkog pokreta u hercegovačkih Hrvata vidljive još u razdoblju početaka Tanzimata, kada otpočinje težak proces uspostave Hercegovačke franjevačke provincije i kada pojedinci iz redova hercegovačkih franjevaca u Hercegovinu unose određene spoznaje, ideje i iskustva, stečene u procesu obrazovanja uglavnom po talijanskim ili austrijskim gradovima.²³ Kakve je sve inačice doživljavao taj pokret u svom zrenju, djelomično je ilustrativno na primjeru djelovanja prve skupine franjevaca koja je započela proces odvajanja od Bosanske provincije te dvojice najznačajnijih hercegovačkih franjevaca 19. stoljeća, koji su završili visoke škole u Italiji: fra Petra Bakule (1816.-1873.) i fra Paškala Buconjića (1834.-1910.). Dok je Bakuli, koji je preko zapadnoeuropskih i pogotovo talijanskih prilika već dobro poznao fenomen nacije, takav tip kolektivnog određenja na prostorima njegova zavičaja još uvijek od sekundarnog značenja ("narodnost jeste dalje od čovika nego i jedna njegova haljina")²⁴ u odnosu na pripadnost konfesiji,²⁵ koja je još uvijek primarna kategorija kolektivnog određenja (što svjedoči o funkcioniranju njegove svijesti još uvijek potpuno u skladu s kategorijama milletske strukture osmanskog društva), dotle je u nešto mlađeg Buconjića jasno izražena svijest o diferencijaciji konfesionalnog i nacionalnog te već jasno artikulirana pripadnost

22 *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und Herzegowina 1906.*, Wien, 1906., str. 120.

23 Usp. Bazilije S. Pandžić, *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar-Zagreb, 2001., str. 34-100.

24 Fra Petar Bakula, *Politika za svakog čovika*, Mostar, 1998. (reprint), str. 371-372.

25 Vidi primjerice terminologiju koju Bakula koristi u uvodnom dijelu svoga Šematizma iz 1867. godine, gdje opisuje osnovna obilježja Hercegovine. *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule*, dr. fra Vencel Kosir (preveo), Mostar, 1970., str. 15-28.

hrvatskom nacionalnom korpusu.²⁶ Bakula naglašuje da je prirodno ljubiti “otadžbinu”, koju vezuje uz “misto svog postanja, i svog priviknutja”,²⁷ što je, čini se, istovjetno poimanju domovine njegove nešto starije subraće, koji u svojoj zamolbi, gdje Kongregaciju mole za dozvolu gradnje samostana ili veće rezidencije u Hercegovini, svojom domovinom nazivaju Hercegovinu (“*patria nostra*”) i suprotstavljaju je Bosni.²⁸ Naravno, ovakva teritorijalizacija domovine svakako treba biti promatrana i u kontekstu ondašnjih konflikata između bosanskih i hercegovačkih franjevaca oko pitanja odvajanja skupine fratara iz Hercegovine i njihove težnje za ostvarenjem institucionalne samostalnosti.²⁹ Za nešto mlađeg Buconjića, inače biskupa u Hercegovini u razdoblju od 1880.-1910., domovina ima širi okvir i on je, čini se, vezuje uz hrvatski etnički prostor, za koji drži da bi trebao biti temeljem ujedinjenja hrvatskih zemalja, u koje uključuje i Bosnu i Hercegovinu.³⁰ Na temelju dosta škrtih podataka o početnim političko-ideološkim orijentacijama hercegovačkih franjevaca u drugoj polovici 19. st., moglo bi se primijetiti da je politička ideja starčevićanstva uistinu vrlo brzo uhvatila korijen među nekima od njih,³¹ ali su se prethodno zasigurno, uostalom kao i sam Starčević, prvotno napajali na izvorima ilirskog pokreta, upijajući postupno od svega što je taj pokret iscijedio: u početku ilirizam, zatim snažno i trajnije kroatizam te kasnije, u dvadesetom stoljeću, nešto slabije, ali također s dužim vremenskim “stažem”, i jugoslavizam. Takav nacionalno-ideološki diskurs koji se u svega nekoliko godina iz ilirizma transformirao u kroatizam, u Hercegovini je najjasnije vidljiv kroz analizu sadržaja listova, koje je uz

26 Usp. o. Radoslav Glavaš, *Biskup o. Paškal Buconjić prigodom tridesetogodišnjice biskupovanja 1880.-1910.*, Mostar, 1910., str. 8-10.

27 Fra Petar Bakula, *Politika za svakog čovika*, str. 352.

28 Zamolba od 8. srpnja 1843., potpisana od devet franjevaca iz Hercegovine, u: *Acta Franciscana Hercegovinae*; svezak II., 1700.-1849., Bazilije S. Pandžić (prir.), Mostar-Zagreb, 2003., actum 57., str. 504-511.

29 Zanimljivo je da oni, ističući napetosti koje su imali sa svojom subraćom u bosanskom samostanu, u jednom dijelu Zamolbe napominju kako je tamo, uz nepotizam, “duboko ukorijenjen i nacionalizam”. Isto, str. 509.

30 Neposredno nakon ulaska austro-ugarskih trupa u Hercegovinu 1878. godine, fra Paškal Buconjić upućuje u ime franjevaca i katoličkog naroda Hercegovine brzojav preko generala Jovanovića k.u.k. vladaru Franji Josipu, koji završava pozdravom: “Živio nam naš hrvatski kralj Franjo Josip I!” Nakon toga je predvodio poklonstvenu delegaciju vladaru i tom prilikom u proglassu istaknuo želju i nadu u sjedinjenje “u zajednici rodne nam braće” (Hrvatima, nap. I. Š.). Vidi o. Radoslav Glavaš, *Biskup o. Paškal Buconjić*, str. 14-15.

31 Biskup Buconjić običavao je reći kako je bio starčevićanac prije samoga Starčevića. O. Radoslav Glavaš, *Biskup o. Paškal Buconjić*, str. 9.

pomoć biskupa fra Paškala Buconjića u vlastitoj tiskari pokrenuo fra (kasnije don) Franjo Milićević u Mostaru: dok se u prvom listu, *Hercegovački bosiljak* (1883.-1884.), inače književno-zabavnoga karaktera, pojavljuju ponekad prilozima i na ćirilici te poneki sadržaji u duhu ilirizma (u uvodniku se, primjerice, pjeva o buđenju "Slovinaca" na novi život), dotle se u listu za kulturu, *Novom hercegovačkom bosiljku* (1884.-1885.), ide u kulturnim i (sve više) političkim priložima putem sve izraženije i jasnije hrvatske orijentacije, da bi ona kulminirala pokretanjem političkog lista *Glas Hercegovca* (1885.-1896.), u kojemu, doduše, poradi represivnih mjera Kallayeva režima, sve do kraja osamdesetih nije bilo dopušteno izričito spominjati hrvatsko nacionalno ime. No, nakon ukidanja takve zabrane *Glas Hercegovca* gubi i posljednje natruhe utjecaja ilirske tradicije i profilira se kao hrvatsko pravaško glasilo u Hercegovini, koje često polemizira sa srpskim listovima o nacionalno-političkim temama.³² Potpuno isti diskurs nastavljen je i u uređivačkoj politici *Osvita* (1898.-1907.), glasila koje uz pomoć hercegovačkih franjevaca pokreće i održava skupina katoličkih građanskih intelektualaca (Ivan Milićević, Ivan Zovko, Stjepan Radulović) u Mostaru. Slijedeći logiku ideje hrvatskog državnog i povijesnog prava, *Glas Hercegovca* i *Osvit* njeguju političku misao da su i Hercegovina i Bosna hrvatske zemlje i da bi trebalo uslijediti sjedinjenje s Trojedinicom.³³ Za razliku od bosanskih franjevaca, kod kojih je već od samih početaka nacionalne emancipacije moguće prepoznati višeslojni identitetski sklop, u kojemu se redovito tijekom cjelokupnog procesa istodobno artikuliraju barem dva (u isto vrijeme, ali i s različitim snagom i utjecajem među fratrima) nacionalno-ideološka diskursa (ilirizam-bošnjaštvo; kroatizam-bošnjaštvo; kroatizam-jugoslavenstvo; kroatizam-bosanstvo),³⁴ kod hercegovačkih franjevaca taj je spektar nešto uža, potpuno je lišen populariziranja bošnjaštva i bosanstva, i odvija se uglavnom na sukcesivan način (hercegovstvo-ilirizam-kroatizam) do Prvog svjetskog rata, kada se uz kroatizam i kod hercegovačkih franjevaca sve više popularizira i jugoslavizam te

32 O tome vidi Mirjana Gross, "Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.", u: *Historijski zbornik*, godina XIX-XX, Zagreb, 1966-1967., str. 13-16.

33 Tomo Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*, Mostar, 1994., str. 208.

34 Usp. Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*. II. svezak. Fototip izdanja iz 1915., Marko Karamatić (prir.), Sarajevo, 1990., str. 164-218.; usp. Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914*, Sarajevo, 1992., usp. *Dobri Pastir. Glasilo udruženja katoličkih svećenika*, god. I.-XXVI., Sarajevo, 1950.-1976.

od tada – iako sa slabijom receptivnom snagom – u paru s kroatizmom obilježava orijentaciju jednog malobrojnog ali utjecajnog dijela hercegovačkih franjevac kroz nekoliko desetljeća komunističke Jugoslavije, sve do njezine disolucije.³⁵

Dakle, u tom cjelokupnom i dugotrajnijem procesu klijanja i zrenja nacionalne svijesti kod hercegovačkih Hrvata, kroatizam je bio izrazito dominantna, premda ne usamljena, nacionalna orijentacija, a od omiljenijih formi političkih ideja, Starčevićovo pravaštvo. U Hercegovinu se pravaštvo širilo jednim dijelom iz Dalmacije – u tom smislu svakako treba istaknuti utjecaj lista *Katolička Dalmacija* don Ive Prodana, koji nije zabranjen, za razliku od pravaških listova iz Banske Hrvatske.³⁶ No, ne smije se zanemariti ni samo izvorište pravaške ideje, a to je Banska Hrvatska, odnosno njezin kulturni i politički centar, Zagreb.³⁷

U prvoj fazi kulturnog, političkog i nacionalnog emancipiranja, koje je obilježeno nepostojanjem političkih stranaka ili bilo kakvih organizacija s političkim programom, nacionalno-politički pokret hercegovačkih Hrvata razvijao se putem spomenutog tiska, ali i kroz djelovanje pjevačkih i različitih kulturnih društava,³⁸ kojima je zajednička odrednica bila da preko kulturnih sadržaja promoviraju jedinstveni nacionalni identitet, bez javnog spominjanja nacionalnog imena, budući da ga austro-ugarska cenzura duže razdoblje nije dozvoljavala. Hrvatsko nacionalno ime bilo je zabranjivano sve do 1899., zapravo sve dok Kallayev režim nije odlučio “pripustiti” ga kao sredstvo za uspostavljanje ravnoteže prema zahuktaloj srpskoj

35 Usp. Ivica Šarac, “Varijacija na temu odnosa komunističkog režima i Katoličke crkve 1945.-1990.”, u: *Brotinjo*, zbornik br. 5., Brotinjo-Čitluk, 2008., str. 85-95; usp. *Dobri Pastir. Glasilo udruženja katoličkih svećenika*.

36 Mirjana Gross, “Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.”, str. 14.

37 To nam u svojim reminiscencijama iz tridesetih godina 20. stoljeća naglašuje jedan od predstavnika prve generacije hrvatskih građanskih intelektualaca u Hercegovini, Ivan Miličević, ističući važnost određenih strujanja iz susjednih (sjevero)zapadnih strana: “*Nama svima iz Bosne i Hercegovine, dok bijasmo mladići, a i stariji, Zagreb bijaše najprivlačnija točka. S udivljenjem smo mi mladi gledali svakoga bez razlike, za kojega bismo doznali da je bio u Zagrebu. A o Zagrebu smo gutali svaki glas, svaku vijest. Jedva smo očekivali knjige Matice hrvatske i Jeronimskog društva (...) Naravna stvar da smo se već tada opredijelili ili opredijeljivali i u političkom pravcu. Tako dođe da nam je stranka prava srcu prirasla (...)*”.

38 Usp. M. Pinjuh, “Najstarije kulturno-umjetničko društvo na tlu Hercegovine”, u: *Kršni zavičaj*, br. 11., Drinovci, 1978., str. 23-34; usp. *Spomenica o pedesetogodišnjici Hrvatskog pjevačkog društva “Hrvoje” u Mostaru (1888-1938)*, Mostar, 1939.

nacionalnoj propagandi.³⁹ Zanimljivo je da je neko vrijeme, uza zabranu hrvatskog imena, bilo zabranjeno i javno spominjanje imena Ante Starčevića. Prilikom jednog koncerta u Mostaru 1893. godine vlast je pohapsila gostujuće pjevače iz Hrvatske jer su pjevali pjesme posvećene Anti Starčeviću. Reakcija običnih ljudi po mostarskim ulicama bila je takva da su državne službenike pozdravljali sa “Živio Ante Starčević!”, tako da su i neki od prolaznika završili u zatvoru.⁴⁰ Ako se ovakvim epizodama na mostarskim ulicama pridodaju i sve učestalija “prepucavanja” srpskih i hrvatskih glasila oko nacionalno-političkih tema, onda se otprilike dobiva osnovni obris mostarske kulise na kojoj se odvijao proces nacionalne diferencijacije.

U ruralnim katoličkim sredinama taj se proces odvijao na jednostavniji i uglavnom ujednačen način. Na već stoljećima formiran supstrat od cikličnih ponavljanja vjerskih obreda i tradicionalnih običaja jedne lokalne katoličke seljačke zajednice, koja poradi specifičnih okolnosti svakodnevnog života u osmanskome društvu (nepostojanje institucija i sustava komunikacija) nije mogla imati razvijen “mehanizam” autorefleksije o pripadnosti jednoj široj etničkoj zajednici, sada se kroz pastoral hercegovačkih franjevaca u vjerski život i običaje unose i novi, nacionalni sadržaji,⁴¹ koji usporedo s poboljšanjem prometnih, komunikacijskih i trgovačkih veza s okolicom, zatim s nešto boljim uvjetima školovanja u seoskim sredinama, mnogo lakše aktiviraju “autorefleksiju” o pripadnosti jednoj široj zajednici, koja se od ostalih zajednica ne razlikuje više samo po vjeri i prenesenim običajima nego i po na-

39 Mirjana Gross, “Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.,” str. 15.

40 Tomo Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*, Mostar, 1994., str. 206.

41 Primjer koji nam donosi *Osvit* s početka 20. stoljeća s proslave sv. Stjepana, zaštitnika jedne katoličke župe u Brotnju, vraća nas makar na trenutak u ozračje “buđenja” nacionalnog hrvatskog osjećaja u jednoj lokalnoj katoličkoj zajednici. U ovom opisu riječ je o proslavi sv. Stjepana, zaštitnika broćanske župe Čerin:

“(…) Napried sa obadviye strane lepršaju dva velika barjaka hrvatska. Pohrlim braći Hrvatima u susret: bijahu to pošt. o. fra Božo Ostojić, definator i župnik iz Medjugorja i fra Frano Šaravanja s Humca. Tu se pozdravimo, a na moje pitaje, kamo, odgovore: Na Čerin, sutra je svetkovina “Našašća tiela Sv. Stjepana Prvomučenika, Zaštitnika Župe”. I pozvaše i mene i ja se rado odazvah. Do čas dva eto nas preko čerinskog polja, koje je svuda prekriveno zelenim sagom. A sve unaokolo ori jeka od mužara s Čerina.- Konji nam se uzplahirili, cestna na dosta mjesta pokvarena, a više svodova izpod nje. Pa se bili prepali, da konji ne ozlede i nas i sebe i kočiju. Valjalo bi se sbilja za popravak ove ceste pobrinuti. Kroz po sata stigismo pod brežuljak čerinski. Pucaju mužari, svijet na bacanje ašarija klikuje: Živila Hrvatska! Živila Hrvati(…)!” *Osvit*, br. 64. Mostar, 12. kolovoza 1903., str. 4 i 5.

cionalnom imenu. Uzimajući u obzir činjenicu da je veći dio hercegovačkog teritorija (na kojem je katolički korpus uglavnom kompaktno pozicioniran) u duhovnom i kulturološkom pogledu kroz duži povijesni hod stvarao jedinstvenu cjelinu s dalmatinskim zaleđem, čime je kroz dugo povijesno razdoblje činio dio hrvatskog etničkog prostora, moguće je objasniti fenomen bržeg procesa nacionalne profilacije hercegovačkih Hrvata od bosanskih Hrvata. S početkom dvadesetog stoljeća taj proces prelazi iz Mostara u Sarajevo i tek će na bosanskom tlu zadobiti obrise jedne hrvatske gospodarske, kulturne, pa i političke organizacije pod nazivom Hrvatska narodna zajednica (1908.).⁴²

Ulazak u politiku

U ovakvu se dakle Hercegovinu, kako je dosad ukratko opisana, vraća fra Didak s inozemnih studija 1895. godine⁴³ i tako zapravo dolazi na "drugo poluvrijeme" uprave Benjamina Kallaya. Svjestan zaostalosti i zapuštenosti svoga zavičaja, započinje akcijama prosvjećivanja katoličkog stanovništva, djelujući s narodom na terenu, tako da se može reći kako je njegov politički hod započeo odozdo – od naroda. Njegov gimnazijski i studijski kolega, fra Mirko Matijević, naglasio je u jednom članku povodom desete obljetnice fra Didakove smrti, da je ovaj "poznavao sve duhovne i materijalne potrebe naroda kao i kulturno i ekonomsko stanje, pa si je uzeo zadaću još od rane mladosti, da će nastojati pomoći tom elementu."⁴⁴ Odmah nakon osnutka prve hrvatske gospodarske, kulturne te kasnije i političke organizacije, Hrvatske narodne zajednice (HNZ), fra Didak Buntić postaje članom njezina središnjeg odbora (1909.),⁴⁵ a zatim i predsjednikom mjesnog odbora HNZ-a u Širokom Brijegu (1910.), s kojim djeluje na polju prosvjećivanja u tom kraju.⁴⁶

42 O osnivanju HNZ-a, Luka Djaković, *Političke organizacije bosansko-hercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: do otvaranja sabora 1910)*, Zagreb, 1985. Za ponešto drukčiji pristup ovom pitanju usp. Jure Krišto, *Knjiga na knjigu I. Lovrenovića o (bosanskim) Hrvatima*, Zagreb, 2003., str. 88-97.

43 Fra Andrija Nikić, "Život i rad fra Didaka Buntića", u: *Spomenica*, str. 39. O njegovu boravku na studiju filozofije i teologije te klasične filologije u Innsbrucku u razdoblju od 1889. do 1895. postoji tek nešto malo škratih podataka. Usp. Fra Marinko Šakota, *Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkoga puka*, str. 13-15.

44 M. Matijević, "Fra Didak Buntić", u: *Obzor*, 72/1932., br. 13. str. 2.

45 Fra Oton Knezović naglašuje da je fra Didak Buntić bio i ostao članom središnjeg odbora HNZ-a sve do njezina raspada nakon Prvog svjetskog rata. Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, 13.

46 O tome iscrpno, fra Marinko Šakota, *Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkoga puka*, Mostar, 2008.

Ovakvo shvaćanje politike kao uslužne djelatnosti za puk, tj. zauzetost za rješavanje konkretnih problema lokalne zajednice, postat će prepoznatljivom odrednicom njegova političkog djelovanja, za što u literaturi postoji obilje primjera.⁴⁷ Čak će još uvijek, kao narodni poslanik, u skupštini u Beogradu govoriti konkretno o problemima malih ljudi, s imenom i prezimenom. U jednom govoru iz 1920. godine o temi nasilja i bezakonja u Bosni i Hercegovini, detaljno opisuje probleme seljaka Mate Kožula iz Širokog Brijega, Boška Dujmovića iz Mostara ili radnika Andrije Šimunovića.⁴⁸ U mnogim njegovim pismima, apelima i prosvjedima jasno su naznačeni osnovni problemi hercegovačkog puka i Hercegovine njegova doba, a to su siromaštvo i zapuštenost od vlasti. O toj temi čuveni su memorandum tadašnjem austro-ugarskom zajedničkom ministru financija, Burianu,⁴⁹ iz 1909., koji započinje simboličnim uručivanjem buketa čemerike i pelina u ime zapostavljenoga hercegovačkog puka, kao i pismo zemaljskom poglavaru Sarkotiću⁵⁰ iz 1917. godine, koji završava pozdravom "Pozdravljaju te oni koji umiru".⁵¹ Onu drugu crtu njegova političkog djelovanja, koja nas ovdje mnogo više zanima, treba tražiti u njegovim političko-ideološkim orijentiranjima kroz burna razdoblja prvih dvadeset godina prošlog stoljeća, odnosno u onoj domeni koju danas kolokvijalno možemo označiti kao "visoka politika". Zanima nas za kakve se sve političke ideje, odnosno za kakva se sve rješenja sociopolitičkih kriza zalagao fra Didak Buntić?

U sjećanjima suvremenika, a i u prvoj biografiji iz 1938. godine, stoji o njegovoj političkoj orijentaciji da je bio "pobornik Stranke prava",⁵² odnosno "zaneseni pravaš, starčevićanac".⁵³ Taj je pojam, međutim, prilično neodređen i u osnovi ne kaže ništa više od nastojanja da se sli-

47 Vidi primjerice voluminozno djelo, dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, posebno str. 253-584.

48 Članak pod naslovom "Bezakonja u Bosni i Hercegovini. Govor narodnog poslanika HSP fra Didaka Buntića u Nar. Predstavništvu", u: *Narodna sloboda*, 2/1920., br. 49.

49 Stephan von Rajecz Burian (1851.-1922.). Zajednički ministar financija Austro-Ugarske Monarhije 1903.-1912. i 1916.-1918. Ministar vanjskih poslova u razdoblju 1915.-1916. i 1918.

50 Stjepan barun Sarkotić. U to vrijeme bio je Zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine i komandirajući general u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.

51 Cjeloviti tekstovi oba memoranduma u: dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didakova skrb za Hercegovinu (dokumenti)*, Mostar, 2000., str. 13-25 i 65-67.

52 Fra Vojislav Mikulić, "Fra Didak Buntić kao odgojitelj", u: *Spomenica*, str. 178.

53 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 7.

jede smjernice političkog programa dr. Ante Starčevića,⁵⁴ a znamo da su se one s vremenom u mnogim tematskim određenjima umnogome mijenjale. Ako je temeljna starčevićanska postavka o isticanju hrvatskog nacionalnog individualiteta i ostvarivanju državne samostalnosti na temeljima povijesnog prava i bila zlatna nit većine pravaških programa, ipak su se modeli za ostvarivanje toga cilja umnogome razlikovali kod onih koji su se smatrali pobornicima i nastavljačima političke tradicije starčevićanstva.⁵⁵ Ako bismo usvojili kategorizaciju koju podastire Srećko M. Džaja, a ta govori da je “hrvatska (je) inteligencija druge polovice 19. stoljeća zastupala dvije različite ideologije o budućnosti svoje nacije, *jugoslavensku* koja se može smatrati ‘otvorenom’ i *velikohrvatsku* koja se može označiti kao ‘zatvorena’”,⁵⁶ onda se Didak u austro-ugarskoj fazi svoga političkog djelovanja može smjestiti u pobornike ove potonje. Džaja pod odrednicom “velikohrvatstvo” shvaća težnju jednog dijela hrvatske političke inteligencije za uobličivanjem hrvatskog teritorija na temeljima povijesnog, odnosno hrvatskog državnog prava, a taj bi teritorij uključivao i Bosnu i Hercegovinu.⁵⁷ Dakle, po ovoj kategorizaciji Didak bi u ovoj fazi političkog djelovanja bio na liniji velikohrvatstva, odnosno na liniji težnje spajanja Bosne i Hercegovine s hrvatskim zemljama. Kompleksnost bosansko-hercegovačkog etnonacionalnog mozaika fra Didak je rješavao u duhu pravaškog programa, držeći da je hrvatsko pučanstvo sastavljeno od obiju vjera: katoličke i muslimanske,⁵⁸ premda je bio svjestan da se takva svijest kod muslimana nije bila razvila. S takvom, dakle, pretpostavkom zagovara koncept sjedinjenja Hercegovine i Bosne s hrvatskim zemljama. U jednoj izjavi u ime Hrvata iz Hercegovine, koju je sastavio uoči aneksije, fra Didak koristeći tada aktualnu terminologiju o hrvatskom državnom i povijesnom pravu, kritizira austro-ugarski apsolutizam i traži da se Bosna i Hercegovina “*utjelove kraljevini Hrvatskoj na temelju državnog i historijskog prava, s kojim stoje u suglasku i sve izjave i zavjernice vladara iz Habzburške dinastije, koje su oni na temelju te pravne podloge kao zakoniti vladari hr-*

54 Ante Starčević (1823.-1896.). Utemeljitelj Hrvatske stranke prava. Zastupnik u Hrvatskom saboru. Zagovaratelj politike pune nacionalne slobode i neovisnosti (“Ni pod Beč, ni pod Peštu, nego za slobodnu, samostalnu Hrvatsku”).

55 O genezi pravaške orijentacije, formiranju Stranke prava, pa do njezina raskola, vidi Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000.

56 Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju*, str. 29.

57 Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju*, str. 200. i dalje.

58 Dr. fra Oton Knežević, *Život i rad*, str. 50.

vatski izdali i koji samo kao takovi i jedino oni imaju prava na ove dvije hrvatske zemlje Bosnu i Hercegovinu, budući da su one sastavni dio starodrevnoga hrvatskog kraljevstva, na čijem je zemljištu prvom hrvatskom kralju Tomislavu zasjao zlatni vijenac na tjemenu. (...) Ovakovo rješenje pitanja Bosne i Hercegovine smatra hrvatski narod Hercegovine jedino pravno zakonitim rješenjem, niti bi on ikakvim drugim bio sporazuman i zadovoljan; pače on bi svaki drugi pokušaj smatrao pljuskom u lice tim svojim narodnim opravdanim i zakonitim stoljetnim težnjama”.⁵⁹

I upravo je u toj točki doživio veliko razočaranje jer je bio uvjeren da će nakon aneksije 1908. godine uslijediti to priključenje. Revoltiran ponašanjem jedne deputacije Hrvata, koju je predvodio u Beč pred cara prvak HNZ-a, bosanski odvjetnik dr. Nikola Mandić,⁶⁰ koji u svom govoru pred Franjom Josipom nije naglasio prava hrvatskog naroda na BiH i zatražio njezino sjedinjenje s ostalim hrvatskim krajevima, fra Didak je u ime Hrvata iz Hercegovine dao izjavu dopisniku lista *Agramer Tagblatta*, u kojoj ga je uvjeravao da neće “u cijeloj Hercegovini naći ama samo jednog Hrvata, koji bi odobrio puzavu izjavu dr. Nikole Mandića”, ističući da vođa naroda nije bosanska vlada već isključivo “hrvatsko državno pravo i program od 1894.”⁶¹ Tu njegovu kritiku, međutim, urednik nije htio objaviti u potpunosti, jer je navodno fra Didak pri tome izvrijeđao i osobu samoga cara.⁶² Za razliku od kritičkih tonova upućenih bosanskoj (čitaj austro-ugarskoj) vladi i Mandiću kao političkom prvaku bosansko-hercegovačkih Hrvata, fra Didak odobrava i hvali politički stav svoga hercegovačkog biskupa, fra Paškala Buconjića, potvrđujući mu u jednom pismu da su istomišljenici u pitanjima rješenja političke sudbine Bosne i Hercegovine:

“Jest, otvoreno izjavljujemo: Hrvat Hercegovac neće trpjeti da njegova domovina bude niti pod Austrijom, niti pod Mađarskom, nego kao živo udo kraljevine Hrvatske skupa s Austrijom, sa Mađarskom i s ostalim zemljama pod žezlom slavne kuće Habsburške. Niti će trpjeti, da se njegova otadžbina nazivlje nekakvim ‘Reichslandom’, niti poput afričkoga Konga ‘Dominium imperatoris et regis’, nego jedino i samo:

59 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 50.

60 Nikola Mandić (1869.-1945.), odvjetnik i političar. Prvi predsjednik Hrvatske narodne zajednice. Zastupnik u bosansko-hercegovačkom saboru (1910.) te potpredsjednik i predsjednik sabora (1911.). Zamjenik Zemaljskog poglavara (1914.). Predsjednik Hrvatske državne vlade u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

61 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 51. O programu iz 1894. godine vidi Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001., str. 39-55.

62 Fra Didak Čorić (ur.), *Spomenica*, 150., bilj. 1.

*“Dominium regis totius inclity regni Croatiae”.*⁶³

U takvom ozračju razočaranja razvojem političke situacije nakon aneksije, fra Didak Buntić, komentirajući u izmjeni pisama s dr. Isom Kršnjavim⁶⁴ problem bosansko-hercegovačkih Hrvata, ističe specifičnost političkog razmišljanja u Hercegovini u odnosu na Bosnu:

*“Pače zaprijetili smo se Bosni, ne budu li odlučni pristaše sjedinjenja hrvatskih zemalja, da ćemo se s njima raskrstiti, te ćemo i mi Hercegovci biti, gdje i Hrvati imaju apsolutnu većinu, a u Bosni će biti ono, što i jesu, naime jedna patina (...).”*⁶⁵

No, odmah u nastavku tog istog pisma smiruje vlastiti temperament uvjeravajući dr. Kršnjavog kako ne treba imati bojazni “da mi težimo za kakvim partikularizmom, premda bi ga naš narod, da Vam pravo kažem, s oduševljenjem primio radi tih smutnja u Bosni”,⁶⁶ da bi na koncu pozvao i dr. Kršnjavog da ne sudi “oštro Bošnjake”, objašnjavajući kako su se Hrvati u Bosni kasnije nacionalno “probudili” (“oni sve doskora spavali, oni uistinu nijesu bili ništa drugo nego Bošnjaci”).⁶⁷ Osim kritika na račun hrvatskih političkih prvaka iz Bosne, fra Didak Buntić je ogorčen i pun kritike na aktualnu vlast Dvojne Monarhije ili, kako je u pismu bliskom suradniku, dr. Ivi Dobržanskom,⁶⁸ naziva “nakazne dvogube monarhije”.⁶⁹ U godini aneksije (1908.) predviđao je propast Monarhije za najviše deset godina,⁷⁰ i to se uistinu pokazalo točnim.

63 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 51.

64 Izidor Iso Kršnjavi (1845.-1927.), povjesničar umjetnosti, slikar i političar. Potaknuo osnivanje Društva umjetnosti (1878.), Obrtne škole (1882.) i Muzeja za umjetnost i obrt. 1884. izvršio prvu postavu Strossmayerove galerije, bio njen direktor. Predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891.-1896.). Zbog oportunog držanja na poziciji Predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu u vladi bana Khuena Hedervaryja, u historiografiji se tretira još uvijek kao jedna od najkontroverznijih ličnosti hrvatske povijesne scene tog razdoblja. U Hrvatskom državnom arhivu, u ostavštini dr. Kršnjavoga pohranjena su pisma koja mu je fra Didak upućivao u razdoblju 1909.-1918. 21 pismo objavio je dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 212-244., s napomenom da postoji još dokumenata, ali ih on navodno zbog određenih poteškoća (ne obrazlaže kojih) nije objavio. Dijelove ove korespondencije već je 1938. godine objavio i dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*.

65 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 55-56.

66 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str., 56.

67 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 57.

68 Ivo Dobržanski je izrazito pohvalno pisao o djelovanju fra Didaka Buntića. Usp. Ivo Dobržanski, *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu. Najbolji način za suzbijanje analfabetizma*, Sarajevo, 1914.

69 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str., 50.

70 Fra Didak Ćorić (ur.), *Spomenica*, str. 16.

Političke stavove fra Didaka Buntića nakon aneksije slijedimo ponajviše na temelju dosad poznate korespondencije s nekoliko tadašnjih javnih i političkih djelatnika,⁷¹ od kojih je svakako najprominentnije ime bio dr. Iso Kršnjavi. S njim je fra Didak Buntić razvio prijateljski odnos i relativno bogatu korespondenciju u razdoblju od 1909. do 1918. godine. Iz njihovih pisama vidljivo je uzajamno poštovanje, prijateljski ton, ali i povremeno neslaganje oko temeljnih političkih pitanja u Bosni i Hercegovini. Kao što je već spomenuto, fra Didak se žestoko razočarao rezultatom aneksije. U jednom od prvih pisama dr. Kršnjavom izjadao se što u proglasu k.u.k. vladara Franje Josipa povodom aneksije ni u jednom kontekstu izriječkom nije spomenuto hrvatsko ime.⁷² Za fra Didaka, novonastala situacija tjerala je na traženje novih političkih rješenja, pogotovo kad je austro-ugarska vlast započela s doziranim i kontroliranim uvozom konstitucionalizma i parlamentarizma u bosansko-hercegovačke prilike.⁷³ U pismu Ivi Dobržan-

71 Fra Oton Knezović je u biografiji o fra Didaku spomenuo obilnu korespondenciju "sa najintimnijim prijateljima, s velikim kulturnim radnicima i javnim ličnostima". Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str., 6. Unatoč djelomično sačuvanoj građi u Državnom arhivu u Zagrebu kao i Arhivu Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru, treba spomenuti da je dio te korespondencije zasigurno uništen u vrijeme devastiranja samostana u Širokom Brijegu od komunističkih partizana početkom veljače 1945. Fra Andrija Nikić upozorava da bi se još u (nad)biskupijskim arhivima u Sarajevu i Banja Luci, kao i u Državnom arhivu u Beču i Arhivu Jugoslavije u Beogradu, mogla pronaći korespondencija fra Didaka Buntića. Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 121-122.

72 "Mogu kazati da je Proglas na nas Hrvate još najneugodnije djelovao, budući da naš glavni zahtjev i naša glavna želja nije ispunjena, naime spoj sa kraljevinom Hrvatskom, bez koga nam svaki dan, pa i ustav, ne daje nikakva veselja. Znamo naime i vidimo već unaprijed sve njegove kobne posljedice za nas Hrvate. Madžari će se i opet poslužiti muslimanima i pravoslavnima proti nama i našim težnjama. I mi Vam čisto kažemo, da bi voljeli, da nije uslijedila nikakva nego ovakva aneksija. Ko tome nas je ogorčilo još i to, što tu nigdje nema spomena o Hrvatskoj niti naslov nosi: kralj Hrvatske, nego govori o nekakvom vezu sa Predcima na ugarskom prijestolju (...)." Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 49-50.

73 Beč i Budimpešta su donijeli oktroirani ustav za Bosnu i Hercegovinu (1910.) i uveli pseudoparlamentarizam u inače "nabrijanu" bosansko-hercegovačku političku zbilju. Budući da je Zemaljska vlada i dalje bila odgovorna Zajedničkom ministarstvu financija, zakonodavna vlast i dalje u nadležnosti dviju vlada i samoga k.u.k. vladara, sve je odavalo dojam samo još jednog političkog manevra vodećih instancija Monarhije. Parlament je sastavljen kombiniranjem konfesionalnog, socijalnog i virilističkog kurijalnog sustava, po kojemu je stanovništvo podijeljeno po konfesionalnoj (a ne nacionalnoj!) pripadnosti u tri kurije (koje su nadalje bile podijeljene po socijalnom kriteriju na gradsku, seosku, zemljoposjedničku i kuriju inteligencije), čime je svakoj zajednici osiguran određen broj zastupničkih mandata prema brojnosti i udjelu u ukupnom broju stanovnika. Od 72

skom fra Didak naglašuje da mu se “odavna ne sviđa ovaj naš smjer naše politike” te zagovara približavanje “našem autohtonom pučanstvu obiju vjera”,⁷⁴ a pod tim je podrazumijevao muslimane, za koje je držao da će se nacionalno opredijeliti za hrvatstvo, u čemu ga je potpuno podržavao dr. Kršnjavi. Fra Didak će, međutim, ovisno o tijeku promjene odnosa na bosansko-hercegovačkoj političkoj sceni biti otvoren i za suradnju s političkim predstavnicima Srba u BiH, na zgražanje dr. Kršnjavog,⁷⁵ ali ne samo njega. Načelna otvorenost za političku suradnju s nekatolicima u BiH stoji potpuno na liniji Hrvatske narodne zajednice (HNZ), u kojoj je fra Didak imao značajnu ulogu, a HNZ je i inače bila pod utjecajem franjevaca, koji su bili protiv ustrojstva ove organizacije na vjerskim osnovama.⁷⁶ Fra Didak je u pismima Kršnjavom obrazlagao i branio političku liniju HNZ-a o potrebi diferenciranja između hrvatstva i katoličanstva, a tu političku liniju i sam je kvalificirao liberalnom.⁷⁷ Takva politika nije, međutim, naišla na odobravanje jednog od utemeljitelja HNZ-a, tadašnjeg vrhbosanskog nadbiskupa, Josipa Stadlera,⁷⁸ koji je nakon uzaludnih pokušaja da HNZ organizira na vjerskim osnovama kao protutežu 1910. godine osnovao Hrvatsku katoličku udrugu, u kojoj je bilo mjesta samo za katolike, makar i različitih nacionalnosti. Stadlerova intencija bila je oblikovati sveukupan život katolika u katoličkom integralističkom duhu, dočim su franjevci i građanska inteligencija iz HNZ-a vidjeli u tome svojevrsnu zapreku za integriranje

zastupnička mandata pravoslavcima (Srbima) je pripao 31 mandat, muslimanima 24, Židovima 1 i katolicima (Hrvatima) 16 mandata. Usp. dr. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH od 1878.-1914.*, Sarajevo, 1976., str. 202-236.

74 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 50.

75 Kršnjavi će ga u jednom trenutku zamoliti da mu više ne piše o politici, pa su jedno vrijeme njihove teme bile isključivo vezane za gradnju crkve u Širokom Brijegu. Usp. dr. fra Oton KNEZović, *Život i rad*, str. 61-62.

76 Usp. Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914*, Sarajevo, 1992., 293-310.

77 “Vi ćete presujetiti možda misliti da mi kao svećenici i redovnici nebi smjeli zauzimati ovako liberalna stanovišta, ali Vam kažem da to činimo nesamo u interesu naše narodnosti nego i u interesu same vjere dakle toli hrvatstva toli katoličanstva jer nam je vjera previše sveta i uzvišena a da se njom služimo recimo u koje kakove vremenite svrhe. Držimo je darom Božjim koji nas razvijetlje, oplemenjuje i vodi u Kraljevstvo nebesko, a ne Hrvatska, zato je tu narodnost. Niti ćemo ikada dopustiti da se vjersko obilježje udara na hrvatstvo kao što to čine pravoslavni i većinom djelom muslimani.” Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, 212-213. Kršnjavi se nije slagao s takvim pristupom, premda je naglašivao kako je na strani franjevaca. Usp. dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 59.

78 Josip Stadler (1843.-1918.). Prvi vrhbosanski nadbiskup.

muslimana u hrvatski nacionalni korpus.⁷⁹ Na taj način je katolički hrvatski korpus u BiH bio politički podijeljen. Ovaj politički rascjep između HNZ-a i HKU-a imao je dodatnu opterećujuću dimenziju, budući da se preko nje ga prelamao i unutarcrkveni konflikt između nadbiskupa i franjevac.⁸⁰ Ovaj razdor odgovarao je visokim austrijskim i mađarskim političkim krugovima, koji su se pribojavali prejakog utjecaja franjevaca na političkoj sceni, pa su im stoga onemogućili pasivno pravo glasa za nadolazeće izbore za bosansko-hercegovački sabor. Žestok borac protiv ove diskriminacije fratara bio je upravo fra Didak Buntić, koji je Stadlera držao odgovornim za ovakvo ponašanje crkvenih i austro-ugarskih vlasti prema franjevcima.⁸¹ U jednom pismu naziva ga "himbenim Židovom", "spletkarom" i "oruđem zahvalne Austrije", koji je kod Svete Stolice intrigama uspio da se "fratrima njihovo sveto i kroz više stoljeća izvršivano pravo zastupstva svoga naroda oduzme".⁸² Ni Stadler nije imao lijepo mišljenje o fra Didaku. U razgovoru s Kršnjavim naziva ga buntovnikom, aludirajući na njegovo prezime, a za sve franjevce drži da više nisu nikakvi Hrvati, nego da se smatraju Srbima.⁸³ Te optužbe zbog filorsrbizma, odnosno slavosrpstva, stizale su na fra Didakov račun i od samoga Kršnjavog, koji se pribojavao da u Hrvatsku narodnu zajednicu ulazi duh politike hrvatsko-srpske koalicije.⁸⁴ Respektirajući i dalje mišljenje

79 Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju*, 204 i 207-208; usp. Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene*, 294 i dalje. Drukčije mišljenje o tom pitanju ima Jure Krišto: "Nije bio (Stadler, I. Š.) protiv suradnje s muslimanima, ali je predlagao da se muslimani sami organiziraju na svojim vjerskim osnovama, a onda će muslimanska i katolička organizacija surađivati na svim poljima od zajedničkog interesa". Jure Krišto, *Knjiga na knjigu*, str. 98.

80 I dalje su oprečna gledišta o ovoj problematici. Usp. primjerice sljedeća gledišta: Ratko Perić, "Nadbiskup Stadler i Sveta Stolica", u: *Josip Stadler. Život i djelo*, dr. Pavo Jurišić (prir.), Sarajevo, 1999., str. 109-129; Velimir Blažević, "Stadler i franjevci", u: *Josip Stadler. Život i djelo*, str. 393-419.

81 Piše Kršnjavom negativno o Stadleru: "Čujem da njihova preuzvišenost radi zato da posve sruši Zajednicu. U svom organu piše da je to bezvjersko društvo, da u njoj katoliku nema mjesta. Radi da izposluje od Svete stolice za franjevce još jednu onakovu dozvolu kao i za saborske izbore. Dašto ko rodoljub!" Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 213.

82 Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, 515. Velik dio ovoga pisma je objavio i dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, 72-73, ali je izostavio odlomak u kojemu se nalaze navedeni epiteti.

83 Iso Kršnjavi, *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, II., Zagreb, 1986., str. 634.

84 I sam Kršnjavi upozorava Buntića kako je pogubno za hrvatsku poziciju ići u politički savez sa Srbima: "(...) Ako budemo bistro i jasno naglasili Starčevićanski program, mi ćemo pomalo predobiti i Muslimane, ako budemo slavosrbski šarali, nikad nikomu

dr. Kršnjavog, fra Didak Buntić ostajao je pri svome stavu uvjeravajući ga da se radi samo o pokušaju stvaranja bolje pozicije za hrvatsku opciju u bosansko-hercegovačkom saboru. Buntić je u tom razdoblju političkih borbi između Hrvata, Srba i muslimana – a ta se borba lomila ponajprije preko agrarnog pitanja u BiH – tvrdio da je potrebno kritizirati pasivnost i oportunistički muslimanske strane, te je navodno upravo zbog toga tražio političku suradnju sa Srbima, kako bi hrvatskoj politici privukao one muslimane koji su već bili u pregovorima sa srpskom stranom. U tom zagonetnom političkom trokutu mogla je, prema fra Didaku, uspjeti ona strana koja uspije pridobiti trećega, a ta su, treća strana po njegovu mišljenju, bili muslimani. I inače je rješenje bosansko-hercegovačke političke zavrzlake vidio u, kako je tada mislio, opredijeljenosti muslimana. Tvrdio je: “koje su dakle narodnosti muslimani, onoga je Bosna i Hercegovina.”⁸⁵ Bio je uvjeren da ih se može politički pridobiti na agrarnom pitanju. Međutim, o bosansko-hercegovačkim muslimanima i općenito o islamu nije imao lijepo mišljenje, držeći da im vjerski fanatizam koči napredak.⁸⁶ To uvjerenje iznio je i u pismu Ali-beg Firdusu iz Livna, i to na neobično otvoren način i paternalističkim pristupom, nalazeći da je glavni uzrok nenapretka muslimana nepostojanje nacionalne svijesti kod običnog muslimanskog svijeta:

“(...) Uvjeren sam podpuno, plemeniti gospodine, da Vi kao uviđavan i odličan otačbenik, prvak i prestavnik našeg starog ponositog plemstva, da Vi velim ljubite svoju otačbinu;

ne ćemo imponirati niti ga privući. Savez sa Srbima značio bi savez ovce s kurjakom. Ako ćete Srbima pomoći, postići ćete to jedino, da ćete im do gospodstva pomoći. Kakvo li je srbsko gospodstvo, to Vam mogu katolici u Srbiji pripovijedati, gdje im se ne dozvoljava ni da se organiziraju. Zar da postanemo vlaška, cincarska raja? Rajina raja? Ja sam u svojoj mladosti također bio zanešen za ideju sloge sa Srbima pa sam se tečajem decenija uvjerio, kako su perfidni, perverzni i naši najopasniji neprijatelji. Sve što im se učini u ime sloge, njima samo služi sredstvom, da nam na vrat sjednu (...).” Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str., 58-59.

85 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 68.

86 *“(...)Što se tiče naši muslimana (...). Kod njih će vladati fanatizam još sto godina ta tim se brani i podržava, ta nekulturna i nenapredna vjera. Sila ju razširila, a fanatizam i glupost podržava. Ali nužda svlada sve pa će i fanatizam, a ona je tu. Zato mi ipak ne gubimo nade da će oni morat uz nas pristati osim ako će efenđije počiniti samoubojstvo. Nijednoj bo konfesiji u Bosni i Hercegovini nije toliko u prilog jedinstvo Hrvatske koliko uprav balijama, ako samo pravo svate svoj interes. Nažalost njihova je masa do skrajnosti zalupana i neosvištena ta i danas se nazivaju Turcima ili turskom kunu vjerom. Njihove su oči uprte kao što naše u Zagreb, riščana u Beograd, tako njihove u Stambul. ... Jedno je ipak stalno da oni sa pravoslavnim neće moći... Mi naime čekamo muslimane u klancu (tjesnacu), a to je agrarno pitanje. Budu li s nama bit ćemo za fakultativni budu li proti nama za obligatni državni odkup kmetova (...).”* Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 222.

ljubite i napose dobro želite svome muslimanskome millet. To sam čuo od moje bosanske braće franjevac, a to znam i sam, jer ste Vi beg imenom i istinom. Vi dakle nieste nipošto od onih koji nemaju što izgubiti kao što ih nažalost ima među onim, koji i danas vode glavnu rječ među muslimanima. Zato će se mislim nama lasno biti s Vama razgovarati, sporazumiti i složiti. Jer šta mi tražimo od Vas, šta mi tražimo od naših muslimana? Ništa drugo nego da se narodno osvieste i svoje vlastite interese traže, odlučno zastupaju i za njih rade. Dobro svaćeni Vaši interesi jesu u jedno i naši interesi. U prvom redu velim da se narodno osvijestite. 'Narod bez narodnosti tijelo je bez kosti' Ovo je živa istina. A ja još dodajem narod bez narodnosti jest narod bez napretka i jest narod bez budućnosti. A gdje je u Vas narodnost? Gdje napredak, kakovu li si pomišljate budućnost? Vi znate, pišete i govorite samo o muslimanskom narodu, a ja kažem da je to nesmisao, kao što je nesmisao govoriti o katoličkom narodu. Svak će pitat koji je to muslimanski, koji katolički narod. Naproti, može se govoriti o katoličkim, muslimanskim i pravoslavnim itd. narodima. Vi ste dakle bez narodnosti zato ste i bez napretka. Vi sami priznajete i priznati morate da ste u kulturi, u napredku kud i kamo zaostali za nekadašnjom svojom rajom, i uistinu kad se uzme kakovim ste sve sredstvima raspolagali, kakovi ste upliv i zgode imali, možemo kazati, da prema nama a još manje prema pravoslavcima ništa niste napredovali. Šta je tome uzrok? Tko li je tome kriv? Mnogo je kriva tome vama vaša vjerska zanešenost drugim rječima vjerski fanatizam. Koji je dakako obična pojava kod svakoga neprosvietljenoga naroda. Zasliepljeni tim vi nieste vidjeli ni gdje ste, ni šta ste, ni kamo grete. Očajno ste sjedili i prema Stambulu oči upirali od tuda izčekujući sebi spas i pomoć, koju je i on sam trebao, tražio i našao. A gdje? U kulturi zapadne Evrope. Vi se i danas nazivate turcima: i danas bi voljeli doći pod turčina dakle pod tuđina, nego vidjeti slobodu samostalnost i jedinstvo svoga slavenskog plemena u ovoj monarhiji. Zar to nije vjerski fanatizam, zar tu može biti napredka i narodne prosvjete? I ono malo muslimanske inteligencije što ju imate od nje zazirete i napola djaurima (kaurima) smatrate. Zato neuživa kod vas nikakva ugleda ni povjerenja a to stoga jer se smatra srbskom ili hrvatskom. Čast Vama u ovome pogledu znam koje Vi stanovište zauzimate. Danas dakle gdje se sve grupira po interesima po narodnosti po jeziku, a ne po vjeri, gdje svaka ptica svome jatuu leti, zašto da vi bos. herc. muslimani pravite iznimku na čitavom bijelom svijetu? Van dakle sa svojom narodnosti. I ta je, isto tako ko i vjera, dar Božji, bez koga nema napredka, nema prosvjete ni budućnosti. Pogledajte redom sve pojedine narode kad su došli do prosvjete? Onda kad su se vjerskog fanatizma otrešli i narodno se osviestili. Velim vjerskoga fanatizma,

*a ne vjere koja nam je isto tako potrebna pače i potrebija od narodnosti, jer bez vjere nema morala, nema auctoriteta, nema karaktera, ni kriepostni djela. Ali hoćemo li se radi vjere mrziti i izkopavati. Nije li isti onaj svemožni, vječni i pravedni Bog kome se ja molim i kome se Vi klanjate. Zar nemora kod nas vriediti ona 'brat je mio mah koje vjere bio' i 'tko neće brata za brata hoće tuđina za gospodara'. Zato ja smatram dušmaninom i zakletim neprijateljem našega naroda svakoga onoga tko među nama vjerske zadjevce i smutnje hoće da pravi. Nu o ovoj stvari drugi put, a sada pređimo na drugi naš zahtjev koji stavljamo muslimanima naime da združuju svoje vlastite interese (...).*⁸⁷

U drugom dijelu tog pisma fra Didak opet tematizira pitanje agrarne reforme i odnose u budućem bosansko-hercegovačkom saboru, naglašujući da su interesi muslimana da zadrže svoje posjede, pa prema tome i "svoj upliv u Bosni i Hercegovini", i to na način da dođu u saboru do većine, surađujući s Hrvatima.⁸⁸

Kršnjavom je te komplicirane bosansko-hercegovačke političke odnose objašnjavao u nekoliko pisama, iz kojih je vidljivo da je uistinu mijenjao pozicije u toj zagonetnoj političkoj igri triju strana. Tako mu je jednom obrazlagao taj problem ovako:

*"...nažalost je skoro izključeno da bi mi kako stvari sada stoje sa muslimanim sačinjavali jednu stranku ili s njima kooperirali, jer ma kud i kamo mnogo više dodirnih točaka imamo sa pravoslavnim nego sa muslimanim. Mi bi im dakako žrtvovali agrarno pitanje, kad bi oni bili narodno osvješteni, ali oni su više autonomisti od sami pravoslavni i prije ćemo u pogledu našeg narodnog jedinstva – nebude li rovarjenja sa strane – pomoću pravoslavni nego pomoću muslimana do cilja doći. Imam izjave nekijh odličnih njihovi (srbski) prvaka koji kažu: 'Nema sumnje da ćemo volit pod Hrvatsku nego pod Austriju ili Mađarsku, ako nebi mogli dobiti podpunu autonomiju Bosne i Hercegovine' (tj. Ako nebi bilo nade doći pod Srbiju). A što muslimani misle...to pokazuju izjave njihovi prvaka i glasila, ali se mogu ljuto prevariti i pokajati. Oni nemisle biti ništa drugo nego oruđe vlasti, vladina stranka, bosanski mađaroni; Bošnjaci-Turci. Njihova napredna stranka i nješto inteligencije bolje rekuć seljaštva, čine donjekle u tome iznimku, ali ta nema barem za sada nikakva izgleda."*⁸⁹

87 Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 565-566.

88 "(...) Vi pak možete imat većinu samo s nama, a mi nemožemo ju imat ni s kime. No mi ju kao treća vjerska grupa i netražimo nama je stalo samo do narodne a ne do vjerske većine, ili bar do narodni koncesija (...)." Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 566.

89 Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, 214.

Fra Didak je, naime, držao u tom trenutku da postoji mogućnost hrvatskog i srpskog političkog sporazuma u BiH, ali pod uvjetima da Srbi prihvate bosansko-hercegovačko oslanjanje na Hrvatsku.⁹⁰ Ideja o kompatibilnosti srpskog interesa u BiH s jakom Hrvatskom iz srpske se političke perspektive činila vjerojatno apsurdnom, jer niti jedna politička orijentacija Srba u BiH nije se micala od pozicije promatranja bosansko-hercegovačkog prostora kao srpskog,⁹¹ pa ovakav predložak nije ni mogao naići na prijam u srpskih političkih predstavnika. No, najava političke suradnje sa Srbima, makar do nje i nije došlo u bosansko-hercegovačkom saboru, mogla je hrvatskoj strani poslužiti za mobiliziranje muslimana na političku suradnju s Hrvatima. U tom smislu i fra Didak se obraća još jednim pismom Ali-beg Firdusu, prvaku muslimanske narodne organizacije, u kojemu posve izravno i neprikriveno trguje za što bolju političku poziciju Hrvata, uvjeravajući Firdusa da je muslimanska pozicija zbog agrarnog pitanja teška i da im je korisnije surađivati s Hrvatima nego sa Srbima. Razlaže mu zašto bi muslimanima bilo pametno surađivati s Hrvatima, naglašujući da “u politici ne vrijedi ni prijateljstvo ni simpatije, ni antipatije, politika se ravna interesom i ničim drugim” i neka se ovaj ne zavarava kako Hrvati nemaju dodirnih točaka sa Srbima. Pismo otkriva način razmišljanja fra Didaka Buntića o različitim osjetljivim temama, promatranim iz ondašnje perspektive:

“Vi znate, veleštovani gospodine, u koje je stanje došla naša otadžbina nakon aneksije, a isto tako, mislim, da Vam je jasno, da se sada u našoj domaćoj politici sve tri naše vjeroispovijesti nalaze u oči sabora na raskršću, na raspuću, i rek bi sve tri oklijevaju i ne znadu, kojim pravcem i smjerom da udare, s kim tko da zajedno pođe. Po srijedi je i bit će interesi, političke težnje i načela ovih triju grupa. Ali nema sumnje da će agrarno pitanje igrati veliku ulogu u odnosu

90 Jednom je srpskom političaru obrazlagao tu ideju sljedećim riječima: “Ono što je udes, što su stoljeća, što dvije kulture razdijelile, to se ne da mačem sastaviti ni spojiti, nego jedino miroljubivošću i međusobnim lijepim i bratskim odnošajem. Čemu se imate bojati za Srpstvo? Ta Austrija nije više njemačka država nego slavenska. Ne će se zar ni Slovenci dati živi gutati od germanizma, a kamo li Vaša braća Hrvati! Ako je dakle Vama stalo do slavenske misli, Vi biste najbolje i u dobro proračunanome svom interesu radili, kad se ne bi više opirali Hrvatskoj državnoj misli u BiH, i kad biste oko toga i sa svoje strane poradili, da se sve hrvatske zemlje sjedine i na taj način oslobode od štetnog tuđeg upliva. Ako ne možemo pod jedan krov stati, možemo u dva jedan do drugoga te se međusobno lijepo paziti i jedan drugoga potpomagati, a ne jedan drugome krov nad glavom paliti. Ta nije ni Hrvat vrug nego brat, pa ako je nama zlo, Vama je gore. Jaka Hrvatska jako je i sigurno vaše zaleđe (...).” Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, 51-52.

91 Usp. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine*, str. 80-95 i 149-166.

ovih grupa u našem javnom životu. (...) Vi svoga grunta ne možete nikako sačuvati nego jedino pomoću katolika. Šerif Arnautović i Vaša većina hoće da idete sa pravoslavnima. Neka bude! No pitanje je, hoće li rišćani s muslimanima. Hoće, ako ćete im pripisati grunt. Zato oni i očijukaju sada, da se slože s katolicima, što će, vjerujte mi, i uspjeti, ako ne budu muslimani složni i svijesni te ako se bistro i jasno ne izjave, da će s nama. Neka se dobro promisle muslimani, što znači sada sloga sa Srbima, a što s Hrvatima. Rišćani hoće autonomiju Bosne i Hercegovine. Zašto, to dobro znate: da jednom pomoću Rusije i Engleske pripanu Srbiji. Stavimo, da će kod njih biti vjerske snošljivosti više nego prije, da li bi to ipak bilo u interesu katolika i muslimana? Drugo, Srbi hoće obligatorni otkup kmetova, a to znači ugrunčenje vašega posjeda na pravoslavne. Šta Vam dakle nosi prijateljstvo sa Srbima? Nosi nužno, da muslimani postanu proletarijat i beskućnici. Reći će se da i katolici hoće obligatorni otkup kmetova. Hoće, ali uvjetno; katolici naime nemaju volje da budu kmetovi srpski. Ali autonomni čitluk muslimana sasvim je drugo. Ako su age tih posjeda Hrvati muslimani, onda će se katolici kmetovi dragovoljno odreći obligatornoga otkupa kmetova ne iz ljubavi prema muslimanima, nego za vlastiti interes: njima naime nije u interesu, da grunt prijede s hrvatskih aga i begova na srpske kmetove, a još je manje u interesu banovinskih i dalmatinskih Hrvata. Drugim riječima: muslimani kao Hrvati ostaju posjednici i hrvatski plemići. Da, ali kuda će vjera ili katolička propaganda? Ne znam, da li je vrijedno na ovo odgovarati. Samo bih Vas jedno zapitao: Koliko je Stadler sa svom svojom propagandom pokrstio muslimana? Znam, da bi htio u interesu vjere sve vas pokrstiti, kao što biste i Vi željeli, da mi svi zajedno prijedemo na islam. Ali tu je sloboda vjere, tu su temeljni državni zakoni, pa nema nikakva straha...⁹²

I uistinu je o tom pitanju došlo do nekakve labave suradnje s muslimanima, pa je bosansko-hercegovački sabor izgledao na trenutak kao hrvatsko-muslimansko političko pomirilište.⁹³ Na takvom rezultatu, odnosno na nastojanjima privlačenja muslimana hrvatskoj političkoj opciji, dr. Kršnjavi je gotovo riječima isprike čestitao fra Didaku.⁹⁴

Fra Didak je u austro-ugarskom razdoblju znatnije utjecao na politiku Hrvata u BiH i očito je bio svjestan svo-

92 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 67.

93 Usp. o tome gledište muslimanskih (bošnjačkih) autora: Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine*, str. 236-248.

94 "Ja sam se naime žalostio kad sam Vas gledao, gdje idete slavosrpskim putem, a Vi meni sad priopćujete, kako ste tim putem povadili Muslimane iz srpskog krila. Ergo ste Vi bili pronicavi, a ja ne". Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, 65.

ga ugleda.⁹⁵ Sastavio je, skupa s bosanskim franjevcem, fra Jozom Markušićem,⁹⁶ uputu za hrvatske zastupnike prije izbora.⁹⁷ U točki br. 2. te upute stoji preporuka da “se u saborskoj, pa makar i posebnoj adresi istakne *hrvatsko državno pravo na Bosnu i Hercegovinu*”.⁹⁸ Međutim, razvojem općih prilika ova politička opcija gubila je sve više na aktualnosti. Politika novoga kursa u hrvatskim zemljama, srpski uspjesi u balkanskim ratovima, razvoj događaja u tijeku Prvog svjetskog rata, kriza Dvojne Monarhije i njezin sve predvidljiviji raspad, sve je to stvaralo posve drukčiji sociopolitički kontekst, koji je zahtijevao drukčiji politički diskurs.

Četiri godine u južnoslavenskoj zajednici

Fra Didak je u danima rata potpuno zaokupljen spašavanjem hercegovačkog puka od gladi i očito je zgađen temama tzv. visoke politike. “Rat je učinio crtu preko mnogih naših snova”, veli u pismu Kršnjavom, u kojemu opisuje strahote gladi hercegovačkog puka i moli za pomoć.⁹⁹ Kad je u Zagrebu uspio pronaći nešto pomoći za gladni puk, izustio je tada nešto gotovo kao zavjet: “Poslije rata ne ću priznati u Bosni i Hercegovini ničiju vlast, nego bana hrvatskoga.”¹⁰⁰ Međutim, silina ratnih i političkih poremećaja u tom kratkom razdoblju natjerat će ga da promijeni mišljenje. Opcija južnoslavenskih integracija

95 Kad poziva Ali-beg Firdusa na suradnju, fra Didak se legitimira kao predstavnik bosansko-hercegovačkih katolika: “(...) i ako ste *Vi vlastni pregovarati izpred muslimana ja sjegurno jesam iz pred katolika čitave Bosne i Hercegovine. Urecite sastanak, oli dođite ovamo. Želite li, da još tko prisustvuje od naši i od Vaši i to je lasno. Stvar je kako vidite i sami važna, znamenita, pače historičke vrijednosti.*” Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 566-567.

96 Fra Jozo Markušić (1880.-1968.), bosanski franjevac. Bio tri puta provincijal Bosne Srebrene, zatim gvardijan u Jajcu i Beogradu. Profesor u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom. Sudjelovao na zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu. Sudjelovao i na osnivačkoj skupštini Udruženja “Dobri Pastir”.

97 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, 79-80.

98 Isto, str. 79 (kurziv u izvoru).

99 “(...) *Danas sam zaokupljen sav kraj mojih zvaničnih dužnosti sa ublaživanjem ove besprimjerne nevolje i jada moga bjednoga naroda. Kod nas moj presvjetli gospodine vlada ne samo bjeda i oskudica svega, nego još i glad kako niko nepamti. Strotinja se hrani travom i pravom živinskom hranom (...). Nije li to Bogu plakat presvjetli moj gospodine da jedna čista agrarna zemlja od gladi skapava. Zar ovo nije najjadnija svjedočba još jadrnije uprave? Tako je kad narod nema svoje slobode ni svoje uprave nego je stavljen pod tuđe skrbništvo. (...) Zaista jedina je sloboda i samouprava hrvatskoga naroda vrijedna ovih doprinešenih žrtava za obranu cjelokupne naše monarhije, a ne sankcija ove u nebo vapijuće nepravde. Mi smo svoju dužnost učinili dali smo i žrtvovali sve što se je dati i žrtvovati moglo, više od nas ništa ni tražiti ni dobiti nemogu, ako ne oproštenje (...)*” Dr. fra Andrija NIKIĆ, *Fra Didak Buntić*, str. 248.

100 Fra Didak Čorić (ur.), *Spomenica*, str. 17.

postajala je sve izvjesnija nakon što su na zgarištu Prvog svjetskog rata počela ostajati višenacionalna carstva, odnosno posve izvjesna kad je srušena Dvojna Monarhija.¹⁰¹ Kao ugledna osoba, i fra Didak Buntić bio je uključen u najznačajnija zbivanja u tom prijelomnom razdoblju, predstavljajući narod u institucijama nove vlasti: Narodnom vijeću, Privremenom narodnom predstavništvu i kasnije u Ustavotvornoj skupštini (Konstituenti). Međutim, to više nije onaj poletan i žustar franjevac s političke scene iz austro-ugarskog razdoblja. Razlog je tome što je ponovno postao sudionikom žestokih političkih podjela u hrvatskom političkom korpusu u BiH. Nekadašnji sukob između Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge zamijenjen je sukobom Hrvatske pučke stranke i Hrvatske težačke stranke, makar su zastupali gotovo identičan politički program.¹⁰² Svi pregovarački pokušaji rezultirali su neuspjehom. Sukob je postajao sve otvoreniji i žešći, tako da je i fra Didak Buntić, koji je tih godina izabran za provincijala Hercegovačke franjevačke provincije, uzalud pokušao s bosanskim i dalmatinskim provincijalom stvoriti uvjete da se razmirice izglađe. Pokušavalo se nekoliko puta na organiziranim susretima oformiti jedinstvenu stranku pod novim imenom, ali nije uspjelo. Ovaj neuspjeh osobito je pogodilo fra Didaka, koji se bio založio za stvaranje jedinstvene političke stranke i čak odlučio povući se iz politike.¹⁰³ Sad je bio prisiljen ne samo ostati nego se i opredijeliti između dviju gotovo u potpunosti identičnih političkih opcija. Budući da je uživao golemu popularnost u narodu, mladi franjevci su ga nagovarali, ali i ucjenjivali,¹⁰⁴ da postane članom HPS-a, te su početkom

101 Tu je opciju više u šali fra Didak spomenuo Kršnjavom još početkom 1910. godine: *"Ja kažem: čekamo samo još to, hoće li Vas na cjeđilu ostaviti (Beč). Dogodi li se to, mi ćemo zagrliti Muju i Ristu, pa im doviknuti: 'Oj Turčine za nevolju kume, a ti Vlaše silom prijatelju, vozite brate, kuda znate, naša lađa tone i hrvatska nam kula gori: još nam ostaje siavensko platno'."* Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 65.

102 O tome vidi Zlatko Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb, 1998., str. 107-118; ISTI, *U sjeni dvaju orlova. Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb, 2005., str. 142-146.

103 Zlatko Matijević, *U sjeni dvaju orlova*, str. 143.

104 Na ovom podatku zahvaljujem fra Marinku Šakoti, koji me uputio na jedan članak fra Otona Knezovića iz 1937. godine, gdje stoji sljedeće: *"Bezobzirnost i nasrtljivost vođa Pučke stranke na fra Didaka bila je prešla sve granice. No, ni to ga ne bi slomilo ni pokolebalo u ispravnosti njegove politike, da nije došlo drugo opasno zlo. Gotovo sva mlada franjevačka generacija bila je fanatično odana vodama Pučke stranke. Mostarski bogoslovi (njih oko 30) toliko su bili pod sugestijom pok. Dra P. Rogulje, da su zaprijetili fra Didaku egzodusom iz teologije, ako odmah ne prijeđe u Pučku stranku"*. Dr. fra Oton Knezović, "15-god. smrti fra Didaka Buntića", u: *Napredak. Hrvatski narodni kalendar*, Sarajevo, 1937., str. 232.

prosina 1919. konačno i uspjeli, a u svibnju 1920. izabrali ga za začasnog predsjednika.¹⁰⁵ Ovim njegovim stranačkim opredjeljenjem HPS se u Hercegovini obilno okoristio. Uspjeh se te stranke, na koncu, i može mjeriti sve do Didakove smrti. Njegovo je, pak, nezadovoljstvo bilo očito. Dao je to do znanja prilikom pristanka, kada je raspravu zaključio riječima: “Dobro, djeco, neka vam bude. Ali vidjet ćete da smo svi skupa pojeli jedno veliko...”.¹⁰⁶ Njegova su se predviđanja ostvarila, i među vjernicima i samim svećenicima rasplamsala se bespoštedna i na trenutke skandalozna borba. Fra Didak je svojim okružnicama pokušao smiriti političke strasti. Tvrdio je da su HTS i HPS istoga političkog programa, premda je naglašivao, u skladu s obećanjem, da ipak treba dati prednost HPS-u.¹⁰⁷ Na svećenike je spocetka, u spomenutoj okružnici iz 1921. godine, pledirao da maknu stranačke sukobe dalje od oltara.¹⁰⁸ Osobno je doživio politički uspjeh i bio biran za narodnog zastupnika HPS-a, no nutarnju podvojenost nosio je teško. Jednom je na vlastitom imendanu podigao čašu i u zdravici rekao: “Živim, ali volio bih da ne živim”.¹⁰⁹ Umro je nekoliko mjeseci kasnije. No, srce mu nije zakazalo zbog intenzivnog bavljenja visokom politikom, nego u ozračju koje mu je ipak bilo prirodnije: umro je na rješavanju konkretnih životnih problema jedne lokalne zajednice, tijekom razgledavanja mogućnosti regulacije Broćanskog polja.

105 Zlatko Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb, 1998., str. 116-117.

106 Fra Didak Ćorić (ur.), *Spomenica*, str. 100, bilj. 40.

107 Fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 111.

108 Isto, str. 112.

109 Fra Didak Ćorić (ur.), *Spomenica*, str. 100.

- Acta Franciscana Hercegovinae*, svezak II, 1700.-1849., priredio Bazilije S. Pandžić, Mostar-Zagreb 2003.
- BAKULA, P. (2001.), *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar-Zagreb.
- BAKULA, P. (1998.), *Politika za svakog čovika*, Mostar (reprint).
- Bericht über die Verwaltung von Bosnien und Herzegowina 1906.*, Wien, 1906.
- Dobri Pastir, Glasilo udruženja katoličkih svećenika*, god. I.-XXVI., Sarajevo, 1950.-1976.
- DŽAJA, S. M. (2002.), *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878.-1918). Inteligencija između tradicije i ideologije*, Mostar-Zagreb.
- GLAVAŠ, R. (1910.), *Biskup o. Paškal Buconjić prigodom tridesetogodišnjice biskupovanja 1880.-1910.*, Mostar.
- GRANDITS, H. (2008.), *Herrschaft und Loyalität in der spätosmanischen Gesellschaft. Das Beispiel der multikonfessionellen Herzegowina*, Wien-Köln-Weimar.
- GRIJAK, Z. (2001.), *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb.
- GROSS, M. (1966.-1967.), Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914., *Historijski zbornik*, XIX-XX.
- IMAMOVIĆ, M. (1976.), *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878.-1914.*, Sarajevo.
- JELENIĆ, J. (1990.), *Kultura i bosanski franjevci*, II. Svezak, Fototip izdanja iz 1915., priredio Marko Karamatić, Sarajevo.
- KARAMATIĆ, M. (1992.), *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878.-1914.*, Sarajevo.
- KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb.
- KOSIR, V. (preveo) (1970.), *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule*, Mostar.

KRIŠTO, J. (2003.), *Knjiga na knjigu I. Lovrenovića o (bosanskim) Hrvatima*, Zagreb.

KRŠNJAVI, I. (1986.), *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike, II.*, Zagreb.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić. Hrvatski i crkveni velikani*, Mostar.

MATIJEVIĆ, Z. (1998.), *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb.

MATIJEVIĆ, Z. (2005.), *U sjeni dvaju orlova, Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb.

MIKULIĆ, V. (1978.), *Fra Didak Buntić kao odgojitelj, Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

NIKIĆ, A. (2000.), *Fra Didakova skrb za Hercegovinu. Dokumenti*, Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar.

Obzor, Zagreb, 1932.

Ortschafts-und Bevölkerungsstatistik von Bosnien und der Herzegovina nach dem Volkszählungs-Ergebnisse vom 1. Mai 1885. (Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885.), Sarajevo, 1886.

Osvit, Mostar, 1903.

PINJUH, M. (1978.), *Najstarije kulturno-umjetničko društvo na tlu Hercegovine, Kršni zavičaj*, br. 11., Drinovci.

REDŽIĆ, E. (2000.), *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*, Sarajevo.

Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910., Sarajevo 1912.

SMOLJAN, V. (2006.), *O nekim uzrocima siromaštva Hercegovine u prošlosti*, Mostar.

ŠAKOTA, M. (2008.), *Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkoga puka*, Mostar.

ŠARAC, I. (2008.), Varijacija na temu odnosa komunističkog režima i Katoličke crkve 1945.-1990., u: *Brotnjo*, zbornik br. 5., Brotnjo-Čitluk.

VUKŠIĆ, T. (1994.), *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*, Mostar.